ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 378.015.31:502/504

Yo‘ldosheva Iqbol Bekbo‘lsin qizi,
Urganch RANCH universiteti “Pedagogika va aniq fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA YASHIRIN O‘QUV DASTURI VA EKOLOGIK TA’LIM MUHITINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda yashirin o‘quv dasturi va oliy ta’lim muassasasining ekologik ta’lim muhiti o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Ekologik qadriyatlarning rasmiy o‘quv mazmunidan tashqari institutsional me’yorlar, kundalik amaliyot, pedagoglarning shaxsiy namunasi va tashkiliy munosabatlar orqali shakllanish mexanizmlari yoritiladi. Aksiologik va ekologik-tizimli yondashuvlar asosida ekologik ta’lim muhitini loyihalashning to‘rt yo‘nalishli konseptual modeli taklif etiladi. Modelning pedagogik imkoniyatlari, uni amalga oshirish shartlari va baholash indikatorlari asoslanadi. Shuningdek, ekologik qadriyatlar bilan kundalik institutsional amaliyot o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashga qaratilgan bosqichli mexanizm va metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari modelning nazariy-metodik ahamiyatini belgilash bilan birga, uning samaradorligini keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, bo‘lajak pedagog, yashirin o‘quv dasturi, aksiologik yondashuv, ekologik ta’lim muhiti, institutsional qadriyatlar, pedagogik namuna, barqaror kampus, ekologik mas’uliyat.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СКРЫТОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В статье теоретически и методически анализируется взаимосвязь скрытой учебной программы и экологической образовательной среды высшего учебного заведения в развитии экологической культуры будущих педагогов. Раскрываются механизмы формирования экологических ценностей за пределами формального содержания обучения посредством институциональных норм, повседневных практик, личного примера преподавателей и организационных отношений. На основе аксиологического и эколого-системного подходов предлагается четырёхкомпонентная концептуальная модель проектирования экологической образовательной среды. Обосновываются педагогические возможности модели, условия её реализации и показатели оценки. Разрабатываются поэтапный механизм и методические рекомендации, направленные на обеспечение согласованности экологических ценностей с повседневной институциональной практикой. Результаты исследования раскрывают теоретико-методическое значение предложенной модели и обосновывают необходимость её дальнейшей эмпирической проверки.

Ключевые слова: экологическая культура, будущие педагоги, скрытая учебная программа, аксиологический подход, экологическая образовательная среда, институциональные ценности, педагогический пример, устойчивый кампус, экологическая ответственность.

PEDAGOGICAL POTENTIAL OF THE HIDDEN CURRICULUM AND ECOLOGICAL LEARNING ENVIRONMENT IN DEVELOPING PROSPECTIVE TEACHERS’ ECOLOGICAL CULTURE

Abstract. This article provides a theoretical and methodological analysis of the relationship between the hidden curriculum and the ecological learning environment of higher education institutions in developing prospective teachers’ ecological culture. It examines how environmental values are shaped beyond formal instruction through institutional norms, everyday practices, teachers’ role modelling, and organizational relationships. Drawing on axiological and ecological systems approaches, the study proposes a four-dimensional conceptual model for designing an environmentally responsible learning environment. The pedagogical potential of the model, its implementation conditions, and assessment indicators are discussed. A staged implementation mechanism and methodological recommendations are developed to promote consistency between environmental values and everyday institutional practices. The findings clarify the theoretical and methodological significance of the proposed model while highlighting the need for further empirical research to evaluate its effectiveness.

Keywords: ecological culture, prospective teachers, hidden curriculum, axiological approach, ecological learning environment, institutional values, teacher role modelling, sustainable campus, environmental responsibility.

KIRISH

Oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirish barqaror rivojlanish uchun ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ekologik muammolarning murakkablashuvi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zarurati va jamiyatda ekologik mas’uliyatni kuchaytirish ehtiyoji ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarni nafaqat ekologik bilimlarga ega mutaxassis, balki ekologik qadriyatlarni o‘z faoliyatida namoyon etadigan, o‘quvchilarda tabiatga mas’uliyatli munosabatni shakllantira oladigan shaxs sifatida tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Ekologik madaniyat ekologik bilimlarni o‘zlashtirish bilangina chegaralanmaydi. U insonning tabiatga munosabati, kundalik xulq-atvori, resurslardan foydalanish madaniyati, ijtimoiy mas’uliyati va kasbiy qarorlarida namoyon bo‘ladigan yaxlit shaxsiy-kasbiy sifatdir. Shu bois ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonida o‘quv fanlari mazmuni bilan bir qatorda ta’lim muassasasining tashkiliy muhiti, unda qaror topgan qadriyatlar, o‘zaro munosabatlar va kundalik amaliyotlar ham hisobga olinishi lozim.

An’anaviy yondashuvlarda ekologik tarbiya ko‘pincha maxsus fanlar, ma’ruzalar, seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Biroq talaba ekologik mas’uliyat haqida nazariy bilimlarni o‘zlashtirgan holda o‘zi tahsil olayotgan muassasada tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish, chiqindilarni kamaytirishga e’tiborsizlik yoki ekologik tashabbuslarga befarqlikni muntazam kuzatsa, rasmiy ta’lim mazmuni bilan kundalik tajriba o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelishi mumkin.

Mazkur ziddiyatni tushuntirishda pedagogika fanidagi yashirin o‘quv dasturi (*hidden curriculum*) tushunchasi muhim nazariy ahamiyatga ega. Yashirin o‘quv dasturi rasmiy o‘quv rejalari va dasturlarida bevosita ifodalanmagan, biroq ta’lim muassasasining tashkiliy me’yorlari, pedagogik munosabatlari, xulq-atvor namunalari va kundalik faoliyati orqali o‘zlashtiriladigan qadriyatlar, qarashlar hamda ijtimoiy me’yorlar majmuini anglatadi.

Ekologik madaniyat nuqtayi nazaridan yashirin o‘quv dasturi ikki tomonlama pedagogik ta’sirga ega bo‘lishi mumkin. Bir tomondan, ekologik jihatdan mas’uliyatli institutsional amaliyot talabalarda resurslarga ehtiyotkor munosabat, jamoaviy mas’uliyat va ekologik tashabbuskorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, rasmiy targ‘ibot bilan muassasaning real amaliyoti o‘rtasidagi tafovut ekologik qadriyatlarning amaliy ahamiyatini susaytirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, oliy pedagogik ta’lim muassasasining ekologik ta’lim muhiti faqat moddiy infratuzilma yoki alohida ekologik tadbirlar bilan cheklanmasligi kerak. U boshqaruv qarorlari, pedagoglarning kasbiy xulq-atvori, talabalar ishtiroki, resurslardan foydalanish tartibi, ekologik tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash va ekologik natijalar haqidagi axborotning ochiqligini ham qamrab olishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda yashirin o‘quv dasturining pedagogik imkoniyatlarini nazariy asoslash hamda ekologik qadriyatlarni oliy ta’lim muassasasining kundalik faoliyatiga integratsiyalashga qaratilgan konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha belgilandi: rasmiy ekologik ta’lim mazmuni va institutsional amaliyot o‘rtasidagi muvofiqlik bo‘lajak pedagoglarning ekologik qadriyatlarni o‘zlashtirishi hamda kasbiy pozitsiyasiga qanday pedagogik sharoitlar orqali ta’sir ko‘rsatishi mumkin?

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Yashirin o‘quv dasturi tushunchasining nazariy asoslari P. W. Jacksonning ta’lim muassasasidagi kundalik hayotga bag‘ishlangan tadqiqotlari bilan bog‘liq. Uning *Life in Classrooms* asarida ta’lim jarayonida o‘quvchilar va talabalar rasmiy bilimlardan tashqari tartib, kutish, munosabat va ijtimoiy me’yorlarni ham o‘zlashtirishi yoritilgan [1]. Ushbu yondashuv ta’lim muhitini shaxsning qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantiruvchi omil sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Ekologik ta’lim nuqtayi nazaridan bu fikr muassasaning kundalik faoliyati ham tarbiyaviy mazmunga ega ekanini anglatadi.

S. Sterlingning barqaror ta’limga oid qarashlarida ekologik va barqaror rivojlanish tamoyillarini alohida mavzular bilan cheklamasdan, ta’limning umumiy tashkil etilishi va institutsional tafakkurga singdirish zarurligi ta’kidlanadi [2]. Ushbu yondashuv ekologik madaniyatni rivojlantirishda ta’lim mazmuni, pedagogik

metodlar va muassasa faoliyatini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqishga asos yaratadi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan *Education for Sustainable Development: A Roadmap* hujjatida barqaror rivojlanish uchun ta’limni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, jumladan, ta’lim muhitini o‘zgartirish masalasi yoritilgan [3]. Ushbu yondashuv ekologik qadriyatlarni faqat o‘quv mashg‘ulotlarida emas, balki ta’lim muassasasining boshqaruvi va kundalik faoliyatida ham namoyon etish zarurligini asoslaydi.

UNESCOning *Green School Quality Standard* hujjatida ekologik jihatdan mas’uliyatli ta’lim muhitini shakllantirish boshqaruv, infratuzilma va kundalik faoliyat, o‘qitish va o‘rganish hamda hamjamiyat bilan hamkorlik kabi yo‘nalishlar orqali ko‘rib chiqiladi [4]. Ushbu yondashuv ekologik ta’lim muhitini alohida tadbirlar yig‘indisi emas, balki institutsional jarayonlarning o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida talqin qilishga imkon beradi.

K. Kohl, C. Hopkins, I. Toman va H. van’t Land tomonidan yoritilgan yaxlit institutsional yondashuvda barqarorlikni ta’lim muassasasining boshqaruvi, tadqiqot faoliyati, tashkiliy amaliyoti va madaniyatiga integratsiyalash masalasi muhim o‘rin tutadi [5]. Ushbu yondashuv yashirin o‘quv dasturini tahlil qilishda institutsional qadriyatlar va real amaliyot o‘rtasidagi muvofiqlikka e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

G. Bianchi, U. Pisiotis va M. Cabrera Giraldez tomonidan ishlab chiqilgan GreenComp — Yevropa barqarorlik kompetensiyalari doirasida barqarorlik qadriyatlarini mujassamlashtirish, murakkablikni anglash, kelajakni tasavvur qilish va barqarorlik yo‘lida harakat qilish kompetensiyalari tizimlashtirilgan [6]. Ushbu yondashuv ekologik madaniyatni faqat bilim va munosabatlar bilan emas, balki ongli harakat va mas’uliyatli qarorlar bilan ham bog‘lash imkonini beradi.

UNESCOning *Greening Curriculum Guidance: Teaching and Learning for Climate Action* hujjatida ekologik va iqlimga oid mazmunni ta’lim dasturlariga ilmiy asoslangan hamda amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda integratsiyalash masalalari ko‘rib chiqiladi [7]. Ushbu tavsiyalar yashirin o‘quv dasturini ekologik jihatdan tahlil qilishda ham ahamiyatlidir, chunki ta’lim muassasasining amaliyoti o‘quvchilarga va talabalarga ekologik qadriyatlarning kundalik hayotdagi ifodasini ko‘rsatishi mumkin.

UNESCOning *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives* nashrida barqaror rivojlanish uchun ta’lim natijalari kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvorga oid yo‘nalishlarda tavsiflangan [8]. Bu tasnif ekologik madaniyatni baholashda faqat nazariy bilimlarni emas, balki qadriyatlar, munosabatlar va amaliy xatti-harakatlarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

UNESCO Xalqaro ta’lim byurosining o‘quv dasturlarini ekologik yo‘naltirishga oid materiallarida ekologik maqsadlarni ta’lim mazmuni va amaliyotiga integratsiyalash muhimligi yoritiladi [9]. Mazkur yondashuv ekologik qadriyatlarning

o‘quv dasturi, institutsional muhit va kundalik pedagogik faoliyatda uyg‘un namoyon bo‘lishi masalasini metodik jihatdan mustahkamlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yashirin o‘quv dasturi, barqaror ta’lim va ekologik kompetensiyalar bo‘yicha nazariy qarashlar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularni bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yagona institutsional-pedagogik modelda birlashtirish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqolada aynan shu masala konseptual modellashtirish orqali yoritiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-metodik yo‘nalishda tashkil etildi. Tadqiqot obyekti oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqot predmeti esa mazkur jarayonda yashirin o‘quv dasturi va ekologik ta’lim muhitining pedagogik imkoniyatlarini loyihalash mexanizmlaridan iborat.

Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tizimli va qiyosiy tahlil qilish, aksiologik talqin, konseptual modellashtirish, institutsional amaliyotlarni tasniflash hamda baholash indikatorlarini ishlab chiqish metodlaridan foydalanildi.

Tizimli va qiyosiy tahlil yashirin o‘quv dasturi, barqaror ta’lim va ekologik kompetensiyalar haqidagi ilmiy qarashlarni o‘zaro taqqoslashga xizmat qildi. Aksiologik yondashuv ekologik madaniyatni shaxsning qadriyatli munosabati, mas’uliyati va kasbiy pozitsiyasi bilan bog‘liq holda talqin qilish imkonini berdi. Ekologik-tizimli yondashuv esa ta’lim muassasasining tashkiliy me’yorlari, infratuzilmasi, pedagogik munosabatlari va talabalar ishtirokini yagona muhitning o‘zaro bog‘langan tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqishga asos bo‘ldi.

Konseptual modelni ishlab chiqishda uchta metodologik qoida asos qilib olindi.

Birinchidan, ekologik madaniyat faqat ekologik bilimlar orqali emas, balki kundalik faoliyat, qadriyatli munosabat va kasbiy qarorlarda ham namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, ekologik qadriyatlarning o‘zlashtirilishi ta’lim muassasasida kuzatiladigan real xulq-atvor namunalari va talabalar ishtiroki bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, ekologik ta’lim muhiti moddiy infratuzilma bilangina cheklanmay, institutsional me’yorlar, ijtimoiy munosabatlar, pedagogik faoliyat va boshqaruv qarorlarini ham qamrab oladi.

Mazkur qoidalar asosida quyidagi konseptual bog‘liqlik ilgari surildi: institutsional ekologik qadriyatlar — kundalik tashkiliy amaliyot — talabaning kuzatish va ishtirok tajribasi — ekologik me’yorlarni shaxsiylashtirish — kasbiy ekologik pozitsiya.

Ushbu ketma-ketlik empirik tadqiqot natijasida tasdiqlangan sabab-oqibat qonuniyati emas, balki nazariy tahlil asosida taklif etilgan konseptual taxmindir. Shu

sababli undan modelni loyihalash va kelgusidagi empirik tadqiqotlar uchun metodologik asos sifatida foydalanish ko‘zda tutiladi.

Modelni baholash uchun ekologik me’yorlarning izchilligi, ekologik xulq-atvor namunalari, talabalar ishtiroki, institutsional shaffoflik va kasbiy transferga tayyorlik kabi indikatorlar belgilandi. Ularni o‘rganishda kuzatuv, anonim so‘rovnoma, tashkiliy hujjatlarni tahlil qilish, talabalar bilan intervyu va pedagogik loyiha mahsulotlarini ekspert baholash usullaridan kompleks foydalanish tavsiya etiladi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan “Ekologik qadriyat — institutsional amaliyot — kasbiy namuna” konseptual modeli ishlab chiqildi.

Modelning asosiy maqsadi ekologik qadriyatlarning rasmiy ta’lim mazmuni, tashkiliy muhit va kundalik faoliyatda o‘zaro muvofiq namoyon bo‘lishiga sharoit yaratish orqali bo‘lajak pedagoglarning ekologik mas’uliyatini rivojlantirishdan iborat.

Model to‘rtta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishni qamrab oladi: qadriyatli-institutsional muhit, ekologik xulq-atvor namunalari, ishtirokchi ekologik faoliyat va kasbiy transfer.

1. Qadriyatli-institutsional muhit. Ushbu yo‘nalish ekologik mas’uliyatni ta’lim muassasasining tashkiliy me’yorlari va boshqaruv qarorlariga integratsiyalashni nazarda tutadi. Ekologik qadriyatlar resurslardan foydalanish, hujjatlar aylanishi, xaridlarni rejalashtirish, hududni saqlash va tashkiliy qarorlarni qabul qilish jarayonlarida hisobga olinishi lozim.

Masalan, qog‘oz sarfini kamaytirish tashabbusi faqat ekologik tadbir doirasida emas, balki o‘quv topshiriqlari, ichki hujjatlar va tashkiliy kommunikatsiya amaliyotida ham izchil namoyon bo‘lishi kerak. Ushbu yo‘nalishning asosiy indikatori muassasaning rasmiy ekologik maqsadlari bilan kundalik faoliyati o‘rtasidagi muvofiqlik hisoblanadi.

2. Ekologik xulq-atvor namunalari. Mazkur yo‘nalishda pedagoglar va muassasa xodimlarining kundalik faoliyati tarbiyaviy resurs sifatida qaraladi. Talabalar ekologik mas’uliyat haqidagi tushunchalarni o‘zlashtirish bilan birga, bu qadriyatlarning amaliyotda qanday namoyon bo‘lishini ham kuzatadilar.

Pedagogning suv va elektr energiyasidan oqilona foydalanishi, ortiqcha chiqindilarni kamaytirishi, ekologik tashabbuslarga munosabati va ilmiy asoslangan qarashlari kasbiy namuna bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bunda asosiy e’tibor tashqi nazoratni kuchaytirishga emas, balki talabaning ekologik qadriyatlarni ongli ravishda qabul qilishi va ularni shaxsiy xulq-atvoriga tatbiq etishiga qaratiladi.

Ushbu yo‘nalishning indikatori pedagoglar va xodimlarning ekologik mas’uliyatli xatti-harakatlari izchilligi hamda ularning kundalik amaliyotda kuzatilishidir.

3. Ishtirokchi ekologik faoliyat. Ushbu yo‘nalish talabalarning ekologik tashabbuslarni rejalashtirish, amalga oshirish va baholashdagi ishtirokini kengaytirishni nazarda tutadi. Ekologik monitoring, chiqindilarni kamaytirish, yashil hududlarni asrash, energiya va suv sarfini kuzatish hamda ekologik axborot kampaniyalarini tashkil etish uning amaliy shakllari bo‘lishi mumkin.

Faoliyatning pedagogik qiymati o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, balki talabaning muammolarni aniqlash, qaror qabul qilish, jamoada ishlash, natijalarni tahlil qilish va o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his etish darajasi bilan belgilanadi.

Mazkur yo‘nalishning asosiy indikatorlari talabalarning tashabbuskorligi, hamkorligi, qaror qabul qilishdagi ishtiroki va ekologik natijalar uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishidir.

4. Kasbiy transfer. Kasbiy transfer ekologik jihatdan mas’uliyatli oliy ta’lim muhitida orttirilgan tajribani bo‘lajak pedagogning kelajakdagi o‘qituvchilik faoliyatiga moslashtirishni anglatadi. Talaba oliy ta’lim muassasasida o‘rgangan resurslarni tejash, ekologik me’yorlarni ishlab chiqish va amaliy loyihalarni tashkil etish tajribasini maktab sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini tahlil qiladi.

Masalan, bo‘lajak pedagog sinfda qog‘ozdan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, maktab hududini obodonlashtirish yoki o‘quvchilar bilan mahalliy ekologik muammolarni o‘rganishga qaratilgan loyiha ishlab chiqishi mumkin. Bunda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, moddiy sharoit, xavfsizlik talablari va hududning ekologik muammolari hisobga olinishi zarur.

Ushbu yo‘nalishning asosiy indikatori ekologik bilim va tajribani muayyan pedagogik vaziyatga moslashtirish hamda amaliy yechim ishlab chiqish sifatidir.

Modelni amaliyotga tatbiq etishda beshta indikator guruhi taklif etiladi.

Birinchi guruh — ekologik me’yorlarning izchilligi — rasmiy ekologik maqsadlar va kundalik tashkiliy amaliyotning o‘zaro muvofiqligini ifodalaydi.

Ikkinchi guruh — ekologik xulq-atvorning kuzatilishi — pedagoglar, xodimlar va talabalarning resurslardan foydalanish hamda ekologik tashabbuslarga munosabatini tavsiflaydi.

Uchinchi guruh — talabalarning ishtirok imkoniyatlari — ekologik qarorlar va tashabbuslarda talabalarning mustaqilligi, tashabbuskorligi va hamkorlik darajasini aks ettiradi.

To‘rtinchi guruh — institutsional shaffoflik — ekologik maqsadlar, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va erishilgan natijalar haqidagi axborotning ochiqligini anglatadi.

Beshinchi guruh — kasbiy transferga tayyorlik — talabaning oliy ta’lim muassasasida orttirgan ekologik tajribasini maktab sharoitiga moslashtirish va ekologik-pedagogik yechim ishlab chiqish qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur indikatorlarni baholashda bitta ko‘rsatkichga tayanish maqsadga muvofiq emas. Kuzatuv varaqalari, anonim so‘rovnomalar, tashkiliy hujjatlar tahlili, talabalar bilan intervyu va pedagogik loyiha mahsulotlarini ekspert baholashdan

kompleks foydalanish ekologik ta’lim muhitining turli jihatlarini qiyoslash imkonini beradi.

Ekologik ta’lim muhitini rivojlantirish uchun besh bosqichli mexanizm taklif etiladi.

Birinchi bosqich — institutsional diagnostika. Bu bosqichda muassasaning ekologik maqsadlari, resurslardan foydalanish amaliyoti, mavjud tashabbuslar va kundalik faoliyatdagi nomuvofiqliklar o‘rganiladi.

Ikkinchi bosqich — qadriyatli muvofiqlashtirish. Aniqlangan nomuvofiqliklarni kamaytirish, ekologik maqsadlarni tashkiliy qarorlarga integratsiyalash va pedagoglar hamda talabalar uchun umumiy amaliy tamoyillarni belgilash ko‘zda tutiladi.

Uchinchi bosqich — talabalar ishtirokidagi ekologik faoliyat. Talabalar ekologik muammolarni aniqlash, tashabbuslarni rejalashtirish, amaliy yechimlarni sinab ko‘rish va natijalarni tahlil qilish jarayonlariga jalb etiladi.

To‘rtinchi bosqich — kasbiy integratsiya. Oliy ta’lim muassasasida orttirilgan ekologik tajriba pedagogik amaliyot, dars ishlanmalari, tarbiyaviy loyihalar va o‘quvchilar bilan olib boriladigan faoliyatga bog‘lanadi.

Beshinchi bosqich — monitoring va takomillashtirish. Belgilangan indikatorlar asosida o‘zgarishlar baholanadi, mavjud muammolar qayta ko‘rib chiqiladi va keyingi faoliyat yo‘nalishlari belgilanadi.

Modelni qo‘llash ssenariysi sifatida muassasada qog‘ozdan foydalanish holatini o‘rganish loyihasini keltirish mumkin. Talabalar guruhi qog‘oz sarfining tashkiliy sabablarini kuzatadi, muqobil usullarni taklif qiladi, texnik va pedagogik cheklovlarni tahlil qiladi hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun resurslarni tejashga oid tarbiyaviy loyiha ishlab chiqadi. Natijada institutsional kuzatuv kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun mo‘ljallangan pedagogik mahsulotga aylantiriladi.

Ta’kidlash joizki, ushbu misol amaliyotda o‘tkazilgan tajriba-sinov natijasi emas, balki taklif etilgan modelni qo‘llashning nazariy-amaliy ssenariysidir.

MUHOKAMA

Taklif etilgan konseptual modelning asosiy nazariy xususiyati ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonini rasmiy o‘quv mazmuni va norasmiy institutsional tajriba birligida talqin qilishdan iborat. An’anaviy yondashuvlarda o‘quv mazmuni, pedagogik metodlar va ta’lim natijalari markaziy o‘rinda tursa, mazkur model kundalik tashkiliy faoliyatni ham ekologik qadriyatlarni o‘zlashtirishga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan pedagogik omil sifatida ko‘rib chiqadi.

P. W. Jacksonning yashirin o‘quv dasturiga oid qarashlari talabaning ta’lim jarayonida rasmiy bilimlardan tashqari tashkiliy me’yorlar va munosabatlarni ham o‘zlashtirishini tushuntirishga yordam beradi [1]. Ushbu nazariy qarash ekologik ta’limga tatbiq etilganda, muassasaning kundalik faoliyati talabalarda ekologik

mas’uliyatga doir tasavvurlarni mustahkamlashi yoki aksincha, rasmiy ta’lim mazmuni bilan ziddiyatga kirishishi mumkinligini ko‘rsatadi.

S. Sterlingning barqaror ta’limga oid yondashuvi ekologik qadriyatlarni ta’lim tizimining umumiy tashkil etilishi bilan bog‘lash zarurligini asoslaydi [2]. Shu jihatdan taklif etilgan model ekologik madaniyatni alohida fan yoki tadbir doirasida emas, balki institutsional muhit, pedagogik namuna va talabalarning amaliy ishtiroki orqali rivojlantirish imkoniyatlarini ochib beradi.

GreenComp doirasida barqarorlik qadriyatlarini mujassamlashtirish va barqarorlik yo‘lida harakat qilish o‘zaro bog‘liq kompetensiyalar sifatida tavsiflanadi [6]. Mazkur bog‘liqlik taklif etilgan modelda institutsional tajriba va kasbiy transfer orqali izohlanadi. Talaba ekologik qadriyatlarning amaliyotda qanday namoyon bo‘lishini kuzatadi, ekologik tashabbuslarda ishtirok etadi va olingan tajribani kelajakdagi kasbiy faoliyatga moslashtirishga harakat qiladi.

UNESCOning ekologik o‘quv dasturlariga oid tavsiyalarida ilmiy asoslangan, amaliy harakatga yo‘naltirilgan va ijtimoiy adolatni hisobga oluvchi ta’limning ahamiyati ta’kidlanadi [7]. Bu tamoyillar yashirin o‘quv dasturini ekologik jihatdan baholashda ham muhimdir. Muassasaning ekologik amaliyoti resurslarni tejashga qaratilgan chora-tadbirlar bilan bir qatorda talabalar va xodimlarning ehtiyojlarini, imkoniyatlarini va ishtirok etish huquqini ham hisobga olishi kerak.

UNESCOning barqaror rivojlanish maqsadlari uchun ta’lim natijalariga bag‘ishlangan metodik nashrida kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvorga oid natijalar farqlanadi [8]. Ushbu tasnifdan kelib chiqib, institutsional ekologik muhit natijalarini baholashda nafaqat tashkiliy o‘zgarishlarni, balki talabalarning ekologik qarashlari, mas’uliyatli qarorlar qabul qilishi va kasbiy faoliyat mahsulotlaridagi sifat o‘zgarishlarini ham kuzatish lozim.

UNESCO Xalqaro ta’lim byurosining o‘quv dasturlarini ekologik yo‘naltirishga oid materiallari ekologik maqsadlarni ta’lim mazmuni va amaliyotiga integratsiyalash zarurligini yoritadi [9]. Bu yondashuv institutsional qadriyatlar bilan kundalik amaliyot o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash g‘oyasini metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, taklif etilgan modelni qo‘llashda muayyan cheklovlarni hisobga olish zarur. Ekologik jihatdan mas’uliyatli muhitning mavjudligi har bir talabada ekologik madaniyat avtomatik ravishda rivojlanishini kafolatlamaydi. Talabaning oilaviy tajribasi, shaxsiy qadriyatlari, ijtimoiy muhiti va avvalgi ta’lim tajribasi ham uning ekologik pozitsiyasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bundan tashqari, tashkiliy o‘zgarishlarni amalga oshirish muassasaning moliyaviy, texnik va infratuzilmaviy imkoniyatlariga bog‘liq. Kuzatiladigan ekologik xulq-atvor esa shaxsning ichki qadriyatli motivlarini to‘liq ifodalamaydi. Masalan, talaba ekologik qoidalarga tashqi talab sababli rioya qilishi mumkin, biroq bu holat uning ekologik mas’uliyatni ichki qadriyat sifatida qabul qilganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi.

Shuning uchun keyingi empirik izlanishlarda kuzatuv, so‘rovnoma, intervyu, hujjatlar tahlili va pedagogik faoliyat mahsulotlarini o‘zaro qiyoslash tavsiya etiladi. Model samaradorligini baholashda ekologik ta’lim muhiti joriy etilishidan oldingi va keyingi holatlarni taqqoslash, indikatorlarning ishonchliligini tekshirish hamda zarur hollarda taqqoslash guruhlaridan foydalanish mumkin.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi yashirin o‘quv dasturining ekologik madaniyatni rivojlantirishga oid pedagogik funksiyalarini tizimlashtirish, ularni to‘rt yo‘nalishli konseptual modelda birlashtirish va modelni baholashga mo‘ljallangan indikatorlar tizimini taklif etishdan iborat. Shu bilan birga, modelning amaliy samaradorligi hozircha tajriba-sinov orqali tasdiqlanmagan. Shu sababli natijalar empirik jihatdan isbotlangan samaradorlik ko‘rsatkichi sifatida emas, balki nazariy-metodik asos va kelgusi tadqiqotlar uchun konseptual taklif sifatida talqin qilinishi lozim.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-metodik tahlil bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda rasmiy o‘quv mazmuni bilan bir qatorda oliy ta’lim muassasasining kundalik institutsional amaliyotini ham pedagogik omil sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatdi. Yashirin o‘quv dasturi ekologik qadriyatlarning tashkiliy me’yorlar, pedagogik munosabatlar, xulq-atvor namunalari va kundalik faoliyat orqali namoyon bo‘lishini tushuntirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijasida qadriyatli-institutsional muhit, ekologik xulq-atvor namunalari, ishtirokchi ekologik faoliyat va kasbiy transferdan iborat to‘rt yo‘nalishli konseptual model taklif etildi. Model ekologik qadriyatlarni institutsional boshqaruv, pedagoglarning shaxsiy namunasi, talabalarning ongli ishtiroki va kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan o‘zaro bog‘lash imkonini beradi.

Modelni amaliyotga tatbiq etish uchun ekologik me’yorlarning izchilligi, ekologik xulq-atvorning kuzatilishi, talabalarning ishtirok imkoniyatlari, institutsional shaffoflik va kasbiy transferga tayyorlikni qamrab oluvchi indikatorlar tizimi ishlab chiqildi. Shuningdek, institutsional diagnostika, qadriyatli muvofiqlashtirish, talabalar ishtirokidagi ekologik faoliyat, kasbiy integratsiya hamda monitoring va takomillashtirish bosqichlarini birlashtiruvchi mexanizm taklif qilindi.

Mazkur yondashuv oliy pedagogik ta’lim muassasasida ekologik qadriyatlarni faqat nazariy mashg‘ulotlar orqali emas, balki kundalik tashkiliy faoliyat, pedagogik namuna va amaliy ishtirok orqali ham mustahkamlashga qaratilgan metodik sharoitlarni belgilashga yordam berishi mumkin. Bunda rasmiy ekologik maqsadlar va real institutsional amaliyotning muvofiqligi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Kelgusida taklif etilgan modelni oliy pedagogik ta’lim muassasalarida empirik sinovdan o‘tkazish, indikatorlarning ishonchliligi va baholash mezonlarining validligini tekshirish, shuningdek, yashirin o‘quv dasturi bilan bo‘lajak pedagoglarning

kasbiy ekologik pozitsiyasi o‘rtasidagi munosabatni amaliy ma’lumotlar asosida baholash zarur. Bunday tadqiqotlar modelning pedagogik samaradorligini aniqlash va uni ta’lim muassasalarining real sharoitlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. .Jackson P. W. Life in Classrooms. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968.
2. Sterling S. Sustainable Education: Re-visioning Learning and Change. — Dartington: Green Books, 2001.
3. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. — Paris: UNESCO, 2020. — DOI: https://doi.org/10.54675/YFRE1448.
4. UNESCO. Green School Quality Standard: Greening Every Learning Environment. — Paris: UNESCO, 2024.
5. Kohl K., Hopkins C., Toman I., van’t Land H. Driving Sustainability in Education through a Whole-Institution Approach. — UNESCO, 2026. — URL: https://www.unesco.org/en/articles/driving-sustainability-education-through-whole-institution-approach.
6. Bianchi G., Pisiotis U., Cabrera Giraldez M. GreenComp: The European Sustainability Competence Framework. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. — DOI: https://doi.org/10.2760/13286.
7. UNESCO. Greening Curriculum Guidance: Teaching and Learning for Climate Action. — Paris: UNESCO, 2024.
8. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. — Paris: UNESCO, 2017. — DOI: https://doi.org/10.54675/CGBA9153.
9. UNESCO International Bureau of Education. Greening the Curriculum. — 2024. — URL: https://www.ibe.unesco.org/en/articles/greening-curriculum.